

не набуло масовості й мало обмежений характер. На думку І.Ю. Робака як ознаки цієї обмеженості слід назвати: низьку пропускну здатність станції; заборону на виїзди до інфекційних хворих та на обслуговування хворих по домівках; досить високу платню за перевезення хворих; залежність від фінансування приватними особами.

Розвиткові аптечної справи присвячений дев'ятий розділ монографії. Дослідник зазначає, що підвалини аптечної справи в Харкові були закладені наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Забезпечення населення лікарськими засобами, як вид медичної допомоги, розвивався за цих часів у двох напрямках: по державній лінії та по лінії приватних аптек. У післяреформений період мережа аптечних закладів міста продовжувала зростати. З'явилася аптеки при нових лікувальних закладах, а також аптечні магазини. Автор доводить, що у аптечному бізнесі точилася жорстка конкурентна боротьба. Але вона не приводила до зниження цін на медикаменти. Незважаючи на досить високі темпи розвитку аптечної мережі, вони не поспівали за випереджальним ростом населення, і рівень його забезпеченості аптекарськими послугами залишався низьким.

Висновки та узагальнення зроблені І.Ю. Робаком, добре аргументовані.

Додатки монографії складаються з двох частин: у першій розміщено схеми структури керування охороною здоров'я в Харкові на 1865 р. й 1913 р.; у другій – документальні джерела (с.256-308, 21 позиція).

На окрему увагу заслуговує розміщення у монографії автором значної кількості фотографічного матеріалу (від раритетних, оригінальних фотографій харківських лікарів, медичних закладів, установ, приміщень до сучасних авторських оригінальних фотографій сучасного вигляду медичних закладів і установ досліджуваного періоду).

Монографія значно виграла від того, що в ній є іменний та предметний покажчики. Окремо слід відзначити кількість і якість опрацьованого й представленого статистичного матеріалу, документації.

Отже, рецензована монографія безумовно заслуговує на високу оцінку, що дозволяє рекомендувати її до вивчення і використання як професійним історикам і краєзнавцям, так і широкій читацькій аудиторії.

**С. Г. Водотика,
Г. В. Додонова**

Робак И. Ю. Организация здравоохранения в Харькове в имперскую эпоху (начало XVIII в. – 1916 г.). – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с.

Рецензия на монографию, в которой сосредоточено внимание на развитии охраны здоровья населения города Харькова в период Российской империи. Содержанием монографии охвачено большой исторический период с XVIII века до 1917 года. Рецензентами проведен анализ структуры работы, охарактеризовано вступление, 9 разделов и выводы, методология представления материала, система обработки источников и литературы автором исследования.

Ключевые слова: аптечное дело, болезни, лечебные заведения, медицинский персонал, охрана здоровья, санитарная деятельность, эпидемии.

Robak I. U. Organization of health protection in Kharkov in times of Empire (end of XVIII – 1916). – Kh.: KhSMU, 2007. – 346 p.

The review of the monography, in which is concentrated attention on development of protection of health of the population of city of Kharkov during the Russian empire. The contents of the monography covers the large historical period from XVIII to century till 1917. The reviewer consists from analysis work structure, the introduction, 9 sections and conclusions, methodology of representation of the material, system of processing of sources and literature by the author of research is characterized.

Keywords: chemists science, illnesses, medical institutions, medical personnel, protection of health, sanitary activity, epidemic.

УДК 94-058.232.6(477.46)“18/19”

[РЕЦ.]: ПРИСЯЖНЮК Ю. П. УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ: СОЦІОМЕНТАЛЬНА ІСТОРІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. – ЧЕРКАСИ: ВЕРТИКАЛЬ, 2007. – 637 С.

Рецензія присвячена аналізу монографії Ю. Присяжнюка, в якій українське селянство кінця XIX – початку XX ст. розглядається з позицій соціальної і ментальної історії, етнокультури, модернізаційних процесів. Висловлюється точка зору про необхідність враховувати фактор української бездержавності при вивченні еволюції соціоментальних характеристик українського селянства в пореформений період

Ключові слова: рецензія, монографія, селянство, ментальність, Наддніпрянщина, нація, соціоментальна історія

Інтерес українських істориків до селянської проблематики не випадковий. Саме із селянством багато століть було пов'язане історичне буття українського народу. Українців, які у свій час втратили свою національну еліту, довго називали селянською (“мужицькою”) нацією. Досить довго селянство було найчисленнішою групою населення і від його настроїв і політичних уподобань залежала доля політичних режимів. Все це висувало селянську тематику на одне з провідних місць в українській історіографії. В радянській

часи побачило світ безліч публікацій, присвячених історії селянства на різних етапах історії України. Вивчалися соціально-економічні, етно-культурні, демографічні та ін. процеси в його середовищі, велика увага приділялася політичним настроям різних груп селянства. Українське селянство розглядалося в контексті формаційної теорії у її радянському варіанті. Акцент робився на соціальній диференціації селянства, на його розкладі, з одного боку, на пролетарські, з іншого – на буржуазно-підприємницькі верстви. Що ж стосується ментальних особливостей українського селянства, його моральних цінностей, то вони не вивчалися, а будь-які спроби наблизитися до їх аналізу оцінювалися як прояви антинаукового підходу і навіть “українського буржуазного націоналізму”.

Після проголошення незалежності України ситуація змінилася. Стала очевидною неспроможність радянської історіографії дати науковий, політично незаангажований аналіз місця і ролі селянства України в модерній історії. Історики стали звертатися до проблем, які раніше не висвітлювалися. Одна з цих проблем – оцінка селянства Наддніпрянської України як соціоментальної спільноти в умовах пореформеного розвитку другої половини XIX – поч. XX ст.

Рецензована монографія Ю. П. Присяжнюка є першою в українській історіографії і у цілому успішною спробою комплексного дослідження означеної проблеми і має важливе науково-теоретичне і практичне значення.

У вступі автором поставлена мета, яка передбачає “реконструкцію історії українського селянства Наддніпрянщини як соціоментальної спільноти...”. Досягненню цієї мети сприяє ґрунтовна літературно-джерельна база дослідження. Автором використана вітчизняна і зарубіжна історична та історико-етнографічна література, матеріали і документи, почерпнуті з архівосховищ та відділів рукописів центральних та місцевих архівів і бібліотек України та Російської Федерації.

Історіографічна розвідка виконана прискіпливо і досить плідно. Помітно, що відсутні шаблонні підходи. Джерельну базу дослідження автор сформував комплексно. До неї увійшли різноманітні за походженням документи і матеріали – архівні й опубліковані, вже введені до наукового обігу, у тому числі й фрагментарно, і виразно нові, ще невідомі широко науковому загалу. Комплексне вивчення численних і різноманітних джерел допомогло автору виявити, осмислити й узагальнити основні питання теми. В цілому, джерельна база монографії Ю. П. Присяжнюка є цілком достатньою для вирішення поставлених завдань, надання науковим положенням, висновкам і рекомендаціям обґрунтованого характеру.

Автор широко використовує напрацювання істориків школи “Анналів” (він пише, що осмислення проблеми ґрунтується на її засадах). Творче використання надбань цієї школи поєднується з історією повсякденності і мікроісторією.

Підґрунтям для своїх розвідок автор обрав усталені й вивірені дослідницькою практикою методологічні принципи, які використовуються в з урахуванням новітніх напрацювань і конкретних особливостей проблеми соціоментальності селянства.

Автор чітко визначив зміст базових понять: соціоментальність, цивілізація, культура, модернізація, традиціоналізм, архаїчність, хронотип та ін.

Ґрунтовна джерельна база, сучасна методологічна база і різноманітні методи дослідження, які відповідають особливостям теми, дозволили автору висунути і обґрунтувати ряд наукових положень, висновків і рекомендацій, які мають всі ознаки наукової новизни.

У монографії, на наш погляд, зразково виписаний процес формування під впливом зовнішніх умов (як природних, так соціально-економічних і політичних) ментальних рис українського селянства. Розглядається також вплив російської “одержавленої” етнокультури на соціоментальну трансформацію українців. Як наслідок, аналізуючи історико-традиційну спадщину українського селянства Наддніпрянщини на середину XIX століття, автор приходять до, на наш погляд, у цілому вмотивованого висновку, що до селянської реформи 1861 р. воно майже не відчувало впливу модернізаційних факторів. Традиційний уклад, як історично стійкий життєвий абсолютизм, виразно виявляв свій “консервативний характер”.

Що стосується пореформеної трансформації українського селянства другої половини XIX століття, то вона, за переконанням автора, “перебувала в річищі традиції, котра, зрозуміло, не відповідала загальним цивілізаційним тенденціям”. Традиціоналізм був гальмівним чинником модерної трансформації селянського загалу.

Оцінюючи соціальну поведінку селян в умовах модернізаційних процесів, Ю. П. Присяжнюк робить висновки, що в умовах другої половини XIX – поч. XX ст. в українському селі домінували домодерні форми активності, а світоглядні проблеми, які виникали в цей час, селянство продовжувало вирішувати здебільшого в межах усталених релігійних уявлень і приписів.

Розглядаючи зміни в системі господарювання в умовах модернізації, автор доходить висновку, що “відносини обміну, торгівля, посередницька діяльність, зрештою всі таємниці ринку, як на свій лад унікальної культур-економічної системи, – рільники ототожнювали переважно з обманом, підступом, клопотами, а то й дармоїдством”. Якщо селяни й послуговувалися ринковими механізмами, то підпорядковували їх головно потребам традиційного господарювання.

Характеризуючи роль села у збереженні української етнокультурної ідентичності, Ю. П. Присяжнюк приходять до висновку, що міжетнічні контакти, які посилювалися в другій половині XIX ст., приводили, з одного боку, до “етнокультурного розукраїнення” певної частини “мужиків”, а з іншого – до посилення ментальної консервації більшості хліборобів. Заслуговує на увагу висновок автора про те, що на зламі XIX–XX ст. “локальна русифікація” українців набула достатньо стійкої тенденції, проте ще переконливіше визначилися граничні можливості асиміляторських зусиль Росії”.

У цілому, монографія Ю. П. Присяжнюка дає цілісне уявлення про селянство Наддніпрянської України як соціоментальну історичну спільноту в пореформенний період. Якщо розглядати цю роботу в контексті розвитку новітньої вітчизняної історіографії, то є усі підстави стверджувати, що це своєрідний, і притому вдалий синтез соціальної і ментальної історії українського селянства, перше і успішне комплексне його дослідження зазначеного періоду.

Відзначаючи високий науковий рівень роботи, вкажемо й на деякі дискусійні питання, які виникають при ознайомленні з її змістом. Головним чином вони стосуються еволюції селянської ментальності в пореформенних умовах.

Вивчаючи соціоментальну історію селянства Наддніпрянщини другої половини XIX-поч. XX ст., автор бере на озброєння досить поширену в сучасній історіографії модернізаційну теорію розвитку суспільства. Разом з тим, одна з найголовніших ідей, яка червоною ниткою проходить через монографію, полягає у тому, що українське селянство не “вписалося” (або “вписалося” лише частково), в модернізаційні процеси, які в XIX – на початку XX ст. охопила більшість народів Європи.

Чи справді це так? А якщо так, то з чим це пов'язано? Чому загальноцивілізаційні процеси (хай вони й проводилися в Україні в рамках Російської держави) виявилися “чужими” для ментальності українського селянства? Світовій історії відомі етнічні спільноти, які залишаються поза модернізаційними впливами, перебуваючи на початку XXI ст. на домодерних етапах розвитку. Може, українці також відносяться до цих етнічних груп, які тепер сприймаються як реліктові?

На це ключове питання відповідь у монографії неповна. Той набір аргументів, які пропонує автор, не вичерпує питання.

На наш погляд, варто було б глибше проаналізувати вплив бездержавного становища України на еволюцію соціоментальних характеристик українського селянства в пореформенний період. По-перше, модернізація в умовах бездержавності – це істотно інше, ніж модернізація в умовах тривалих традицій власної державності. По-друге, модернізація в умовах “неповної” (селянської, “мужицької” нації), позбавленої своєї економічної і політичної еліти також має свою специфіку. Робота істотно виграла б, коли б послідовніше враховувалися ці обставини.

Приклад того, як бездержавне становище гальмувало модернізаційні процеси в середовищі селянства і консервувало традиційні риси його ментальності в пореформенний період, наводить Я. Грицак. Мова йде про його оцінку масових міграцій селян за межі України в другій половині XIX – на початку XX ст. Коли б Україна була незалежною державою і мала зовнішні кордони, робить припущення Я. Грицак, надлишок селян був би змушений шукати роботу переважно всередині країни – на шахтах і заводах України, а не мігрувати на Далекий Схід і Сибір, де в мініатюрі відтворювалось українське село з його традиційною ментальністю. А це привело б до того, що заводські і рудничні селища, промислові й адміністративні міста України заселяли б не мігранти, головним чином росіяни, а селяни з сусідніх українських сіл. Це привело б до істотних ментальних змін в селянстві, до його прискореної інтеграції в ринкові відносини.

А так склалася парадоксальна картина: у степовому Півдні в другій половині XIX ст. за короткий проміжок часу виникли десятки сучасних заводів, шахт, рудників, куди з російських губерній і навіть з-за кордону наїхали десятки тисяч робітників. У цей же час “зайві” жителі найближчих сіл, шукаючи засобів до існування, їхали за тисячі кілометрів на Схід і освоювали там незаймані землі.

У відповідності зі своєю концепцією автор говорить про “очевидний *запізнілий* розвиток підприємницького начала в абсолютній більшості представників” українського селянства. Але коли говорять про це, то напрошується питання – у порівнянні з ким *запізнілий*? У порівнянні з іншими станами тодішнього суспільства? На це наштовхує таке твердження: “Багато з того, що для *решии верств* населення Наддніпрянщини втрачало актуальність, набувало анахронічних ознак, для селян залишалось життєво затребуваним”. Однак, таке порівняння з *рештою верств* вимагає конкретизації. Серед цієї *решии верств* була, наприклад, й та частина помісного дворянства, що також не встигала за темпами модернізації і опинилася на узбіччі розвитку, розорилося. В літературі про це написано немало. Та й взагалі, питання про те, наскільки далеко пройшла самодержавна Росія з її становим суспільством і величезними пережитками кріпосництва по шляху модернізації після реформи 1861 р. заслуговує особливого аналізу. Коли б такий аналіз було проведено, питання про “*анахронічні ознаки*” українського селянства і відсутність таких ознак в інших верств, на наш погляд, не стояло б так гостро.

Напевне, українське селянство слід було порівнювати з російським, польським, якимось іншим селянством. Слід було б виявити особливості включення в модерну епоху польського, російського села і порівняти їх з українським селом. Автор пробує дати порівняння українського селянства з становищем селянства Англії на початку XX ст., але мова йде про соціальні групи, що стояли на різних ступенях суспільного розвитку.

Бездержавне становище привело до поглиблення соціокультурного розколу між адміністративно-промисловим містом, де українці становили меншість, і українським селом. Місто було вороже українському селу і селяни неохоче пов'язували з ним майбутнє. Вони “законсервовувалися” у рідному селі, або переселялися на Схід. Про це, напевне, також було б слід згадати в монографії, характеризуючи особливості соціоментальної поведінки селянства в другій половині XIX – початку XX ст.

Значною мірою, бездержавним становищем України пояснюється досить байдуже ставлення селянства до освіти, про яке пише Ю. Присяжнюк. Адже мова йде не про абстрактну освіту, а про спробу навчати грамоті українських дітей російською мовою, якої вони зовсім не розуміли. Читаючи цю частину монографії, забуваєш, що російська держава вчила дітей російською мовою. В Україні навіть початкова школа

була російськомовною і спроби ввести викладання українською мовою переслідувалися. Фіксувалися випадки, коли селянські діти через декілька років після закінчення цієї школи забували все, чому їх вчили. І, звичайно, не через "природну тупість" українців. Цитуючи Б. Грінченка, що "народна школа на Україні російській зовсім не дає освічених селян...", автору слід було звернути увагу на цю обставину.

Підбиваючи підсумок аналізу монографії Ю. П. Присяжнюка, зазначимо, що висловлені нами критичні зауваження ніяким чином не впливають на загальну її позитивну оцінку, яка є першим комплексним дослідженням соціоментальної історії українського селянства другої половини XIX – початку XX ст. Вона суттєво розширює наші уявлення про особливості історичного процесу на Наддніпрянщині в пореформенний період, а її положення можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, в навчальних курсах, що читаються у вищій школі з історії України, Росії, селянства тощо.

Ф. Г. Турченко

[Рец.]: Присяжнюк Ю. П. Украинское крестьянство Надднепрянщины: социоментальная история второй половины XIX – начала XX в. – Черкассы: Вертикаль, 2007. – 637 с.

Рецензия посвящена анализу монографии Ю. Присяжнюка, в которой украинское крестьянство конца XIX – начала XX в. рассматривается с точки зрения социальной и ментальной истории, этнокультуры, модернизационных процессов. Высказывается точка зрения о необходимости учитывать фактор отсутствия украинской государственности при изучении эволюции социоментальных характеристик украинского крестьянства в послереформенный период

Ключевые слова: рецензия, монография, крестьянство, ментальность, Надднепрянщина, нация, социоментальная история

[Rev.]: Prisyazhnyuk Yu. P. Ukrainian peasantry of Trans-Dnieper area: social and mental history of the second half of XIX – early XX century. – Cherkasy: Vertical, 2007. – 637 p.

The review is devoted to monographic analysis of Yu. Prisyazhnyuk, where Ukrainian peasantry of the late XIX – beginning of XX century is viewed from social and mental history, ethnic and cultural, modernization processes point of view. The point of view is spoken about the necessity of taking into account the factor of the absence of Ukrainian statehood when studying the evolution of the social and mental characteristics of Ukrainian peasantry during the post-reform period.

Keywords: review, monograph, peasantry, mentality, Trans-Dnieper area, social and mental history

УДК 1(091)(075.8)“04/14”

[РЕЦ.]: ХРЕСТОМАТІЯ З КУРСУ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ / УКЛ. Т. БІЛЕНКО. – ДРОГОБИЧ: РЕД.-ВИД. ВІД. ДДПУ, 2008. – Ч. I: ПАТРИСТИКА – 600 С.; Ч. II: СХОЛАСТИКА. – 600 С.

Публікація присвячена аналізу хрестоматії з середньовічної філософії, яка вийшла в двох частинах під редакцією професора Т. І. Біленко. В рецензії зазначаються позитивні аспекти праці й зауваження, спрямовані на її вдосконалення. Підкреслюється важливість методичного значення нового видання. Наголошується на необхідності активізації роботи щодо нових видань першоджерел з історії світової філософії.

Ключові слова: рецензія, хрестоматія, середньовічна філософія

За останні роки в нашій країні пожвавилася робота, яка має на меті дослідження глибинних витоків нашої духовності, з'ясування християнських основ вітчизняної й європейської культури. У цьому плані особливе значення мають наукові й науково-методичні розробки в галузі середньовічної філософії, яка тісно перепліталася з християнською теологією, тим більше, що за тієї доби були закладені фундаментальні основи християнського світогляду, а праці тодішніх богословів і сьогодні мають непересічне значення як для філософії, так і для релігії. Адже до недавнього часу фахівець міг лише з енциклопедії дізнатися, та й то переважно ім'я визначних діячів патристики й схоластики чи мати перекручене уявлення про їх творіння.

Саме тому зацікавленість науковців має викликати хрестоматія з історії середньовічної філософії (у 2 частинах), яка нещодавно вийшла друком у видавництві Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка і укладачем якої є доктор філософських наук, професор Тетяна Іванівна Біленко.

Потреба в таких книгах очевидна. Сучасна вища філософська освіта в Україні, особливо курси історії філософії, неможлива без текстів першоджерел. Взагалі, філософія – це, по-перше, тексти великих філософів і, по-друге, – власне філософування на основі знання цих текстів. Звичайно, давно є повні паперові та електронні версії значної частини текстів філософської класики, але більша вірогідність, що програмні твори будуть прочитані студентами лише тоді, коли вони спеціально підібрані й компактно викладені, що й уможливлється в такому виді навчальної літератури, яким є хрестоматія. Тому в ідеалі бажано, щоб з усіх періодів історії філософської думки були такі підборки текстів чи то у вигляді антологій, чи то у вигляді хрестоматій. Ну, і вже зовсім добре, коли їх буде кілька варіантів.

Рецензована хрестоматія дозволяє простежити всі етапи розвитку середньовічної філософії. Перша частина хрестоматії відкривається фрагментами із Старого та Нового Завітів. Далі йдуть тексти апологетів